

Wykłady z filozofii dziejów Hegla – historia powstania i znaczenie

- Wprowadzenie
- Przeczytaj
- Mapa myśli
- Sprawdź się
- Dla nauczyciela

Źródło: domena publiczna.

Jak już z pewnością wiesz, hegłowskie *Wykłady z filozofii dziejów* do dziś stanowią najchętniej czytaną i najczęściej analizowaną rozprawę berlińskiego mistrza. Jest to – paradoksalnie – dzieło, którego sam Hegel nie napisał, a przy tym najmocniej odstające od jego całego systemu filozoficznego. Głównie dlatego jest tak łatwe w odbiorze, a zrozumienie jego treści nie przysparza wielkiego wysiłku intelektualnego. Jest to wystarczający powód, żeby się temu dziełu przyjrzeć nieco bliżej.

Twoje cele

- Poznasz historię powstania *Wykładów z filozofii dziejów*.
- Zapoznasz się z procesem powstawania tego dzieła.
- Przedstawisz treść hegłowskiej filozofii historii.
- Określisz miejsce, jakie historiozofia zajmuje w systemie Hegła.

Przeczytaj

Przyczyny powstania dzieła

W większości przypadków tworzenie zamkniętego systemu filozoficznego, który byłby koncepcją wszechogarniającą, a więc rozpisaną na wszystkie **dziedziny filozoficzne**, wymaga wyłożenia jego zagadnień w przynajmniej kilku osobnych pracach. Tak było również w przypadku Hegla, który swoją filozofię ducha opisywał z różnych perspektyw, zależnie od konkretnej dyscypliny filozoficznej. Już same tytuły, jak *Wykłady z historii filozofii*, *Zasady filozofii prawa*, *Pisma wczesne z filozofii religii*, *Wykłady o estetyce* czy *Nauka logiki* wskazują treści konkretnych dzieł.

W tym miejscu z konieczności musimy przypomnieć stare powiedzenie, które powtarzają badacze myśli niemieckiego filozofa: „Hegla nie da się zrozumieć, można co najwyżej nauczyć się go na pamięć”. Tymi słowami półzartem podkreślają, że jest to filozofia bardzo oryginalna i złożona, a jej poprawne zrozumienie zależy od tego, czy cierpliwie, z czystym umysłem, krok po kroku, podążamy za wykładem berlińskiego mistrza.

Najważniejsze w całym systemie heglowskim jest oczywiście pojęcie **ducha**, sam system zaś nazywany jest po prostu „filozofią ducha”. Duch manifestuje się jednak w trzech sferach, czy też – na trzech stopniach ogólności. Najogólniej rozumiany duch to duch absolutny, zwany też czasem duchem globalnym czy **Absolutem**, a w religii – Bogiem. Inną formą ducha jest duch obiektywny, który manifestuje się na przykład jako naród. Najniższą formą ducha jest zaś duch subiektywny, czyli jaźń pojedynczej duszy ludzkiej.

Jako że duch pozostaje jednorodnie tożsamy (stanowi zamkniętą wewnątrznie całość), relacje między jego trzema stopniami okazują się złożone. Tak jak konkretni ludzie tworzą narody, tak duch obiektywny manifestuje się jako pewna ogólna forma konkretnych duchów subiektywnych. Z kolei ogół wszystkich duchów subiektywnych stanowi ducha absolutnego. Czy inaczej: duch absolutny jest agregatem, konglomeratem ogółu duchów subiektywnych. Z perspektywy rozważań religijnych winniśmy stwierdzić, że jaźnie wszystkich ludzi stanowią wszechjaźń bożą. Tu pojawia się pewien problem: Absolut jest wieczny i pozaczasowy, czas go „nie dotyczy”, zaś duch subiektywny (człowiek) jest ograniczony, skończony w czasie i przestrzeni. Absolut postrzega świat jako całość, w każdym miejscu i o każdym czasie, pozostając w pełni świadomy swej istoty, a więc wolności i rozumności. Człowiek zawsze postrzega świat w kategoriach czasu i przestrzeni, a w swych dziejach stopniowo odkrywa własną istotę, a zatem rozwija swój rozum i dochodzi do pełnej realizacji idei wolności. Jak więc pogodzić wizję pozaczasowego Absolutu z człowiekiem, który w dziejach, rozpisanych przeciw w czasie, odbywa swą wędrówkę? Przecież obie te sfery ducha są ze sobą złączone, choć wydają się skrajnie odmienne. Na te kwestie odpowiadać musi filozofia dziejów.

Historia powstania dzieła

Zarysowaną powyżej problematykę Hegel zgłębiał przez szereg lat, a przy tym prezentował jej zagadnienia na wykładach dla studentów. Jest powszechną praktyką, że profesor na uniwersytecie opracowuje wraz ze studentami jakieś kwestie, aby wyłożyć je w monografii naukowej, a później korzysta z tejże monografii, prezentując jej treść na wykładach w kolejnych latach. Tak też czynił berliński mistrz, który przez pięć lat (1822/23, 1824/25, 1826/27, 1828/29 i 1830/31) opracowywał zagadnienia swojej **historiozofii** i omawiał je na zajęciach. Na ich potrzeby spisywał wiele notatek, notatki czynili również jego podopieczni. Rok 1831 był dla tych zajęć rokiem ostatnim, gdy to właśnie w nim, dość niespodziewanie, Hegel zmarł na cholere, zostawiając rodzinę, studentów i rzeszę wiernych mu uczniów. Zapowiadana przez niego praca, poświęcona filozofii dziejów, nie została nigdy napisana.

Postawieni przed tym faktem uczniowie decydują, że praca takowa musi jednak powstać, gdyż w systemie mistrza berlińskiego zdecydowanie brakuje ukazania relacji trzech sfer ducha w kategoriach czasu. Potrzebę takową podkreśla wierny uczeń i wydawca dzieł Hegla – Karl Ludwig Michelet, zaś Eduard Gans zapowiada, że zbierze wszystkie notatki studentów i samego profesora, aby dokonać ich kompilacji. Była to praca bardzo niewdzięczna. Pamiętajmy przecież, że powstałe w ten sposób *Wykłady z filozofii dziejów* wykładają koncepcję Hegla, ale nie są przez niego napisane. Podkreślmy, że czym innym jest treść zajęć prowadzonych dla studentów, a czym innym treść naukowej monografii. Ponadto notatki profesorskie ukazują tylko niektóre zagadnienia, zawsze w różnych kontekstach, natomiast notatki studentów, które z konieczności mocno różnią się od siebie, są zazwyczaj skrótami myślowymi z tego, co profesor mówił na wykładach. Niemniej badacze są zgodni – Gans wykonał swoją ciężką pracę bardzo dobrze. Powstałe dzięki niemu dzieło jest w swej treści autentyczne, bo ukazuje myśl heglowską najlepiej, jak to możliwe. Napisane jest ono jednak zdecydowanie inaczej niż reszta prac filozofa, które są bardzo trudne w odbiorze i kłopotliwe w interpretacji. Wydaje się wręcz, że mocno odstaje ono od całego systemu, choć bez wątplenia dopełnia go o brakujące zagadnienia. Gans skończył pracę w 1837 roku i oddał tekst do druku, a w roku 1840 syn filozofa – Karol Hegel, jeszcze nieco je uzupełnił i poprawił, aby mogło być wydane po raz drugi.

Struktura i treść dzieła

Dwutomowe wydanie *Wykładów z filozofii dziejów* podzielił Gans na pięć części (Ksiąg). Pierwsza, stanowiąca bardzo rozbudowany *Wstęp*, ukazuje zasadnicze twierdzenia heglowskie, zwłaszcza zaś podział dziejów ludzkich na konkretne epoki. Kluczowe jest tu założenie, że wbrew stwierdzeniu, iż historia jest nauczycielką życia, to właśnie cała dotychczasowa historia stanowi najlepszy dowód na to, że nikt nie wyciąga z niej mądrych wniosków. Ironia tego rodzaju, wyłożona w sposób wręcz dosadny, stanowi punkt wyjścia

do – jak zakładał Hegel – pierwszej gruntownej nauki o dziejach. Podkreślmy, że mistrzowi berlińskiemu nie chodzi o badanie historii powszechnej jako całości, lecz jedynie o wskazanie jej głównego procesu, jaki się w niej realizuje. Hegel nie występuje więc jako historyk, który bada ogół faktów historycznych, lecz jako historiozof, który wskazuje zasadniczy sens dziejów ludzkich – ukazuje, w jaki sposób, stopniowo, został on w dziejach zrealizowany.

Wracamy tym samym do kwestii relacji pomiędzy poszczególnymi sferami ducha. Filozof z całą mocą podkreśla, że duch absolutny jest pozaczasowy, gdyż właśnie jako absolutny jest niczym nieuwarunkowany, w pełni niezależny, całkowicie rozumny i świadomy swej istoty, tj. wolności i rozumności. Postrzega zatem świat jako całość w każdym miejscu i w każdym czasie. Czas i przestrzeń są zatem sposobami, w jakie świat jest postrzegany przez ducha subiektywnego (pojedynczego człowieka). Relacja między tymi dwiema sferami ducha okazuje się więc jasna: duch absolutny „nie należy do czasu”, „czas go nie dotyczy”, on jedynie „przegląda się w czasie”, a więc ogląda dzieje ludzkie jako drogę do swej własnej, pełnej samowiedzy, rozpisaną w czasie. Człowiek w swych dziejach, czyli w czasie, przechodzi długą drogę, aby odkryć to, co Absolut wie od zawsze – że każdemu duchowi przysługuje rozum i wolność.

Ważną kwestią jest więc zagadnienie podmiotu dziejów, czyli podmiotu, który realizuje ich sens, stopniowo zmierzając do ich celu. Podmiotem tym jest duch obiektywny, a więc forma pośrednia pomiędzy duchem absolutnym (który nie bierze w dziejach bezpośredniego udziału) a duchem subiektywnym (który w pojedynkę jest zbyt ograniczony, aby odegrać wielką rolę dziejową). Mówiąc o duchu obiektywnym, filozof ma oczywiście na myśli konkretne narody czy państwa, których dążenia akurat pokrywały się z dążeniami ducha absolutnego. Albo inaczej: rozpisany w dziejach ludzkich proces stopniowego realizowania idei rozumności i wolności dokonywał się za pośrednictwem konkretnych narodów, z których każdy, podczas całego swego istnienia, rozwijał je do pewnego stopnia. Gdy dany naród spełnił swą misję, bezpowrotnie ginął w mrokach historii, a rozwinięte przez niego idee przejmował kolejny naród, aby dalej je rozwijać.

Co należy podkreślić, zarówno naród, jak i pojedynczy ludzie, których dążenia były akurat zbieżne z dążeniami Absolutu, nie byli świadomi tego faktu. Nie wiedzieli po prostu, że wraz z końcem tej nieświadomej misji, narody muszą zginąć, nie zaznawszy szczęścia. Jako że Absolut jest pełną emanacją rozumu, a nawet bywa przez Hegla po prostu nazywany rozumem, sytuację tego rodzaju nazywał filozof „chytrością rozumu”. Chytrość rozumu niesie za sobą przykry fakt, że i ludzie, i konkretne narody muszą być bezwiednie wykorzystane, aby potem zginąć. Sprawia to, że **teodycea** heglowska jest najslabiej opracowanym zagadnieniem całego jego systemu. Człowiek bowiem musi cierpieć – dla całego procesu dziejowego jest to wręcz konieczne, bo bez tego nie dokona się postęp. Jednak duch absolutny w ogóle nie przejmuje się wyjaśnieniem człowiekowi, że z jego krzywdy wynika większe, konieczne dobro.

Studiując podręczniki do historii i atlasy historyczne, Hegel wskazał więc kolejne narody, które brały udział w pochodzie dziejów. Były to kolejno: dzikie ludy Wschodu, antyczne greckie polis, antyczny Rzym oraz Królestwo Prus. Historia wszystkich innych narodów, jak i to, co ma się wydarzyć w przyszłości, nie mają najmniejszego znaczenia. Proces dziejowy dobiegł bowiem końca, a wszystko, co działo się niejako „obok” niego, oraz to, co będzie miało miejsce po nim, jest totalnie nieistotne.

Cztery kolejne księgi służą jedynie temu, aby uzasadnić i poprzeć przykładami podział dziejów na cztery epoki. Filozof udowadnia przy tym swoje odczytanie i niesamowitą wiedzę historyczną, gdyż wszystkie jego twierdzenia są każdorazowo podpierane bogatym materiałem faktograficznym. *Księga I* nosi tytuł: *Świat wschodni* i ukazuje kolejno Chiny, Indie i Persję. *Księga II* nosi tytuł: *Świat grecki* i również dzieli się na trzy części, ukazujące rozwój ducha greckiego, jego wkład w ideę wolności i rozwijanie ludzkiego rozumu. *Księga III* nosi tytuł: *Świat rzymski*, a jej trzy części dotyczą kolejno: rozwoju wczesnego Rzymu, okresu rozwijania się republiki aż do zaistnienia cesarstwa oraz okresu cesarstwa zamkniętego upadkiem państwa. *Księga IV*, czyli piąta i ostatnia część *Wykładów*, nosi tytuł *Świat germański* i opowiada o tym, jak na ruinach Rzymu ludy germańskie tworzą nową cywilizację – przejmują po Rzymianach dwie światłe idee, aby dokończyć ich rozwój i przedstawić ich finalną wersję, która najpełniej objawi się we współczesnych Hegłowi Prusach. Również ta księga dzieli się na trzy części, a więc na okres początków świata chrześcijańsko-germańskiego, średniowiecze i nowożytność.

Co warto podkreślić, dzielenie każdej z czterech epok na trzy części jest niczym innym, jak ukazaniem historycznego zastosowania heglowskiej [metody dialektycznej](#). W każdej epoce występowały bowiem kolejno: teza, przeciwna do niej antyteza, a w końcu także znosząca wszelkie napięcia pomiędzy nimi synteza. Wraz z nastaniem syntezy dany „świat” musiał się skończyć, aby na jego miejscu pojawił się świat zupełnie nowego narodu – aż do pełnej realizacji wolności i rozumności ducha.

Słownik

Absolut (heglowski)

kluczowe pojęcie filozofii heglowskiej; Hegel rozróżniał trzy stopnie ducha: duch subiektywny (pojedynczy człowiek – dusza jednostkowej jaźni), duch obiektywny (na przykład całe narody, stanowiące agregaty duchów subiektywnych – najwyższą formą jego objawiania się i samoorganizacji jest państwo) i duch absolutny (Absolut – niczym nieuwarunkowana, najwyższa forma ducha); W czasowej historii pozaczasowy duch absolutny wykorzystuje duchy subiektywne i obiektywne, aby dążyć do swej własnej pełni – uświadomić sobie pełnię swej wolności, a więc pełnię swej istoty; zdaniem Hegla duch absolutny przejawia się w trzech sferach: filozofii (dążącej do odkrycia Absolutu), sztuce (dążącej do przedstawienia Absolutu) i religii (która przedstawia Absolut jako Boga);

Każdy polski filozof narodowy bez wyjątku utożsamiał heglowski Absolut z Bogiem chrześcijańskim

dziedziny filozoficzne

poszczególne domeny filozofii, składające się na filozofię ogólnie rozumianą; historycznie pierwszą parcelację dyscyplin filozoficznych przedstawił Arystoteles, choć już w jego czasach znany był inny podział, zaproponowany przez szkoły hellenistyczne (stoików, epikurejczyków i sceptyków), dzielący filozofię na: etykę, logikę i fizykę; obecnie mówi się o sześciu klasycznych dyscyplinach filozoficznych, a więc tych dziedzinach wiedzy, które nie stały się niezależnymi naukami (są to: etyka, estetyka, epistemologia, aksjologia, metafizyka, ontologia); oprócz nich uprawiane są filozofie dedykowane poszczególnym naukom szczegółowym (np. filozofia prawa, filozofia historii)

historiozofia (filozofia historii, filozofia dziejów)

dziedzina filozofii zajmująca się filozoficznym namysłem nad dziejami (historią); w odróżnieniu od naukowej historii nie zajmuje się badaniem i analizowaniem pojedynczych faktów, lecz szuka głównych mechanizmów i powtarzających się motywów w dziejach ludzkich; pyta o sens i cel ogólnie rozumianej historii, stara się także (na mocy odkrywanych w dziejach praw i tendencji) wnioskować o tym, jak będzie wyglądała przyszłość

metoda dialektyczna (Hegla)

ogólne prawo rozwoju i metoda niemieckiego filozofa Georga Wilhelma Friedricha Hegla, w myśl której jako pierwsza pojawia się teza, wyrażająca pewien pogląd czy twierdzenie, później zaś następuje przeciwstawna do niej antyteza, a swoiste napięcie między nimi zostaje dzięki syntezie, która łączy dwa pierwsze czynniki, stając się nową tezą na wyższym już poziomie za pomocą tej metody Cieszkowski reformował heglowską wizję dziejów, dzieląc historię na trzy epoki – tetyczną, antytetyczną i syntetyczną

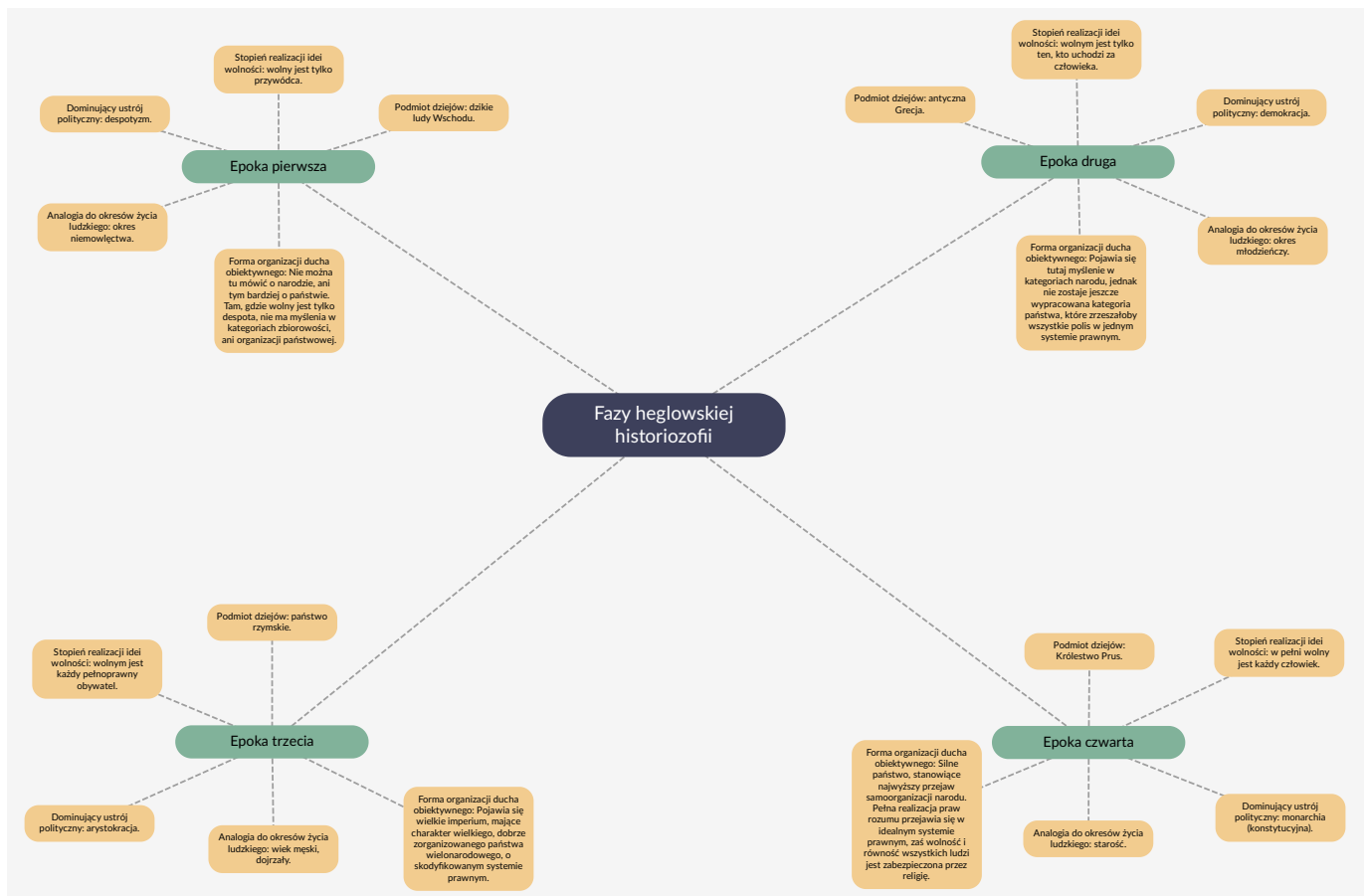
teodycea

(gr. *o theós* – Bóg i *díkē* – sprawiedliwy, słuszny) dział teologii i filozofii zajmujący się zagadnieniem tego, jak pogodzić krzywdę i zło moralne, które spotyka człowieka, z chrześcijańską ideą Boga jako dobrego Opiekuna i Ojca, który troszczy się o swoje dzieci. Teodycea najczęściej zajmuje się kwestią odciążenia Boga z moralnej odpowiedzialności za zło, którego doświadcza człowiek. W nieco szerszym kontekście teodyceą możemy nazywać rozważania dotyczące szeroko rozumianego usprawiedliwienia istnienia zła

Mapa myśli

Polecenie 1

Zapoznaj się z treścią poniższej mapy myśli. Przeanalizuj cztery epoki heglowskiej historiozofii. Rozważ, czy poniższy schemat wydaje ci się logiczny i spójny. Oceń, czy wyczerpuje wszystkie zagadnienia filozofii dziejów Hegla.

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o..

Polecenie 2

Jeszcze raz zastanów się, czy podział zaproponowany przez Hegla wydaje ci się logiczny i spójny. Zastanów się, czy właściwie opisuje on rozwój idei wolności i ludzkiej rozumności. Oceń przede wszystkim to, czy według ciebie wymienione w nim narody faktycznie zostały dobrane adekwatnie. Przedstaw swoje zdanie, pamiętając o argumentacji.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Założenia heglowskiej historiozofii zostały wyłożone w pracy:

- *Wykłady z filozofii dziejów*
- *Fenomenologia ducha*
- *Wykłady z historii filozofii*
- *Zasady filozofii prawa*

Ćwiczenie 2

Poniżej wynotowano ustroje, które dominowały w poszczególnych fazach heglowskiej historiozofii. Ułóż je w kolejności od najstarszego do najnowszego.

- demokracja
- monarchia
- despotyzm
- arystokracja

Ćwiczenie 3

Połącz trzy sfery ducha heglowskiego z jego manifestacjami.

człowiek, Bóg, naród

duch absolutny	
duch obiektywny	
duch subiektywny	

Ćwiczenie 4

Wskaż, na której ilustracji przedstawiono Hegla.

- Hegel
- Michelet
- Gans

Ćwiczenie 5

Wykłady z filozofii dziejów stanowią kompilację treści...

- notatek Hegła.
- notatek Karła Ludwiga Micheleta.
- notatek Eduarda Gansa.
- notatek studentów Hegła.
- notatek syna Hegła.

Ćwiczenie 6

Poniższy tekst dotyczy treści *Wykładów z filozofii dziejów*. Uzupełnij go o poprawne możliwości.

dialektyką, wolności i Absolutu, trzy, teodyceą, Eduard Gans, dwie, chytrą rozumem, Absolut, człowiek, Absolutu i rozumu, wolności i rozumu, cztery, naród, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Karl Ludwig Michelet

Za ułożenie heglowskich *Wykładów z filozofii dziejów* zabrał się ..... W efekcie jego ciężkiej pracy powstało wyżej wspomniane dzieło, które dzieli się na *Wstęp*, wykładający najważniejsze twierdzenia, oraz ..... *Księgi*, które służą ich udowodnieniu. Już we *Wstępie* Hegel mówi między innymi, że właściwym podmiotem dziejów jest ....., że całość dziejów możemy podzielić na cztery epoki, że właściwym ich celem jest realizacja idei ....., a proces ten odbywa się dzięki bezwiednie wykorzystywanym narodom i jednostkom, co filozof nazywa .....

Ćwiczenie 7

Własnymi słowami opisz, czym jest chytrą rozumem.

Ćwiczenie 8

Własnymi słowami napisz, co miał na myśli Hegel, mówiąc, że duch absolutny jedynie „przełąda się w czasie”.

Dla nauczyciela

Autor: Ewa Orlewicz

Przedmiot: Filozofia

Temat: *Wykłady z filozofii dziejów Hegla – historia powstania i znaczenie*

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

II. Elementy historii filozofii.

7. Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Uczeń:

5) analizuje fragment jednego z następujących tekstów: *Wykłady z filozofii dziejów* Georga Wilhelma Friedricha Hegla lub *Ojciec-nasz* Augusta Cieszkowskiego (dział III, 1-3, 9-10) lub *Świat jako wola* i przedstawienie Arthura Schopenhauera (ks. IV).

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się.

Cele lekcji (językiem ucznia):

- Poznasz historię powstania *Wykładów z filozofii dziejów*.
- Zapoznasz się z procesem powstawania tego dzieła.
- Przedstawisz treść heglowskiej filozofii historii.
- Określisz miejsce, jakie historiozofia zajmuje w systemie Hegla.

Cele operacyjne. Uczeń:

- Przedstawia okoliczności powstania *Wykładów z filozofii dziejów*.
- Opisuje proces myślowy, który towarzyszył powstawaniu dzieła.
- Charakteryzuje treść *Wykładów z filozofii dziejów*.
- Syntetyzuje wiadomości o dorobku filozoficznym Hegla, określając miejsce, jakie zajmuje w nim historiozofia.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. **Przygotowanie do zajęć.** Nauczyciel loguje się na platformie i udostępnia uczniom e-materiał: „Wykłady z filozofii dziejów Hegla – historia powstania i znaczenie”. Prosi uczestników zajęć o rozwiązanie ćwiczenia nr 2 z sekcji „Sprawdź się” na podstawie treści w zakładce „Przeczytaj”.

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel, po zalogowaniu się na platformie i wyświetleniu e-materiału, odczytuje uczniom temat zajęć oraz cele, a następnie prosi, by na ich podstawie uczniowie sformułowali kryteria sukcesu.
2. **Dyskusja wprowadzająca.** Nauczyciel, za pomocą dostępnego w panelu użytkownika raportu, weryfikuje przygotowanie uczniów do lekcji, m.in. sprawdza, kto wykonał zadane ćwiczenie. Może wyświetlić odpowiedzi uczniów na tablicy interaktywnej. Prosi wybranego ucznia o uzasadnienie swojego rozwiązania. Dyskusja.

Faza realizacyjna:

1. **Praca z tekstem.** Uczniowie przystępują do cichego czytania tekstu zawartego w sekcji „Przeczytaj”, jeśli nauczyciel – na podstawie raportu na platformie – uważa, że przygotowanie uczniów jest wystarczające, może pominąć tę czynność. Uczniowie indywidualnie zapisują pięć najważniejszych ich zdaniem kwestii poruszanych w tekście. Następnie w parach porównują swoje wybory. Nauczyciel prosi wybrane pary o podsumowanie swojej pracy.
2. **Praca z multimedium.** Nauczyciel wyświetla na tablicy interaktywnej lub za pomocą rzutnika multimedium w sekcji „Mapa myśli”. Uczniowie odczytują polecenie:
Przeanalizuj cztery epoki heglowskiej historiozofii. Rozważ czy zdaje ci się on logiczny i spójny. Oceń czy wyczerpuje wszystkie zagadnienia filozofii dziejów Hegła i wykonuj je w parach. Następnie dzielą się swoimi odpowiedziami na forum klasy.
3. **Ćwiczenia przedmiotowe.** Nauczyciel wyświetla na tablicy ćwiczenie nr 6. Uczniowie w zespołach dwuosobowych wspólnie rozwiązują zadanie. Omówienie odpowiedzi na forum klasy.
4. Nauczyciel wyświetla uczestnikom zajęć ćwiczenie nr 7. Uczniowie tym razem pracują w grupach. Ustalają wspólne stanowisko i wskazują wybraną odpowiedź, używając telefonów lub komputerów. Nauczyciel kontroluje wyniki pracy uczniów i prosi wybrane osoby o uzasadnienie swojej odpowiedzi.
5. Uczniowie wykonują ostatnie ćwiczenie nr 3. Nauczyciel obserwuje postęp pracy i udziela uczniom informacji zwrotnej.

Faza podsumowująca:

1. Wszyscy uczniowie podsumowują zajęcia, zwracając uwagę na nabyte umiejętności.

Praca domowa:

1. Uczniowie wykonują ćwiczenie nr 8 zawarte w sekcji „Sprawdź się”. Przygotowują uzasadnienia poprawnych odpowiedzi.

Materiały pomocnicze:

- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, Warszawa 2005.
- Taraszkiewicz M., *Trendy - uczenie w XXI wieku*, „Internetowy Magazyn CODN” 1 (2005).

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimedium:

- Nauczyciel może wykorzystać medium w sekcji „Mapa myśli” do pracy przed lekcją. Uczniowie zapoznają się z jego treścią i przygotowują do pracy na zajęciach w ten sposób, żeby móc samodzielnie rozwiązać zadania.